

Badania dialektów i onomastyki
na pograniczu polsko-wschodnio-
słowiańskim
Białystok 1995

PIOTR CETRA
Warszawa

O PODWÓJNYCH NAZWISKACH CHŁOPÓW Z OKOLIC ORLI NA BIAŁOSTOCCZYŹNIE

Antroponimia Białostoczczyzny nie jest dotychczas dostatecznie opracowana. Do tej pory ukazała się jedynie monografia B. Tichoniuka¹, (w pracy tej autor w oparciu o źródła historyczne omawia formy antroponimiczne oraz sposoby ich użycia do identyfikacji osób żyjących na pograniczu polsko-białoruskim w XVI wieku; dokonuje się w niej także szczegółowej analizy morfologiczno-syntaktycznej zebranego materiału imienniczego), a także kilka artykułów autorstwa Z. Abramowicz, L. Dacewicz, M. Kondratiuka, L. Kruk i innych osób².

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie na proces powstawania nazwisk podwójnych i ich funkcjonowanie wśród chłopów z okolic Orli (14 km na południowy-wschód od Bielska Podlaskiego). Proces osadnictwa na tym i innych terenach Białostoczczyzny omawia w sposób szczegółowy J. Wiśniewski³.

-
- 1 B. Tichoniuk, *Antroponimia południowej Białostoczczyzny w XVI w.*, Opole 1988.
 - 2 Z. Abramowicz, *Imiona ludności wyznania rzymskokatolickiego i prawosławnego na Białostoczczyźnie w latach 1915-1921*, [w:] *Studia i materiały*, XVII, WSP w Zielonej Górze, Filologia rosyjska, z. 4, Zielona Góra 1985, s. 93-102; też: *Imiona ludności wyznania rzymskokatolickiego w Białymstoku w latach 1894-1905*, [w:] *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście*, Opole 1986, s. 21-33; L. Dacewicz, *Nazwiska w osiemnastowiecznych księgach metrykalnych parafii mielnickich* [w:] "Białostoczczyzna", nr 14, 1989 r., s. 8-11; M. Kondratiuk, *Bałtyckie nazwy osobowe włościan w Inwentarzu starostwa tykocińskiego z 1573 r.* [w:] *Bańto-słowiańskie związki językowe*, pod redakcją M. Kondratiuka, Wrocław 1990, s. 199-214; L. Kruk, *Z zagadnień XVI-wiecznej antroponimii północnej Białostoczczyzny*, [w:] "Białostoczczyzna", nr 10, 1988 r., s. 1-3.
 - 3 J. Wiśniewski, *Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII wieku*, [w:] *Acta Baltico-Slavica*, t. I, Białystok 1964, s. 115-136, zwłaszcza s. 117, 126; tenże: *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny*,

Już w II połowie XV wieku, a zwłaszcza na początku wieku XVI, następuje wzmożony napływ chłopów ruskich z południowych terenów nadbużańskich. Między Bielskiem i Orlą osiedlała się również drobna szlachta litewsko-ruska. Część omawianego terenu stanowiły dobra królewskie. W roku 1512 otrzymał te ziemie podskarbi ziemski Bohusz Bohowitynowicz, który w II połowie XVI wieku przekazał je wojewodzie krakowskiemu Stanisławowi Tęczyńskiemu, który ożenił się z córką Bohusza, Anną. Wówczas to, obok istniejących już miejscowości, takich jak: Koszele (1495 — rok poświęcenia w źródłach), Orla (1507), Topczykały (1507), Werweczki (1507 — dziś kol. Antonowo), Paszkowszczyzna (1529), Krywiatycze (1532), powstają nowe: Wola Wyhanowska (1560 — dziś Wólka Wygonowska), Rudolty (1577 — dziś Reduty), Szernie (1577), Toporowo (1577 — dziś Toporki), Wólka (1585), Mikłaszewszczyzna (1586 — dziś Mikłasze), później Malinniki (1674)⁴. Gdy w XVII w. włość orlańska przeszła w posiadanie Radziwiłłów, liczyła już 12 wsi, jeden dwór i trzy folwarki⁵. Zamieszkująca na tym terenie ludność chłopska (stanowiąca większość) zajmowała się przede wszystkim uprawą roli, zagospodarowywaniem obszarów leśnych i nieużytków a także drobnym rzemiosłem.

Ludność ta już w XVI wieku posiadała nazwy złożone z imienia i drugiego członu identyfikującego, który mógł powstać na bazie imienia ojca rodziny (niejednokrotnie w formie hipokorystycznej), zawodu i wykonywanych zajęć, cech fizycznych bądź psychicznych danej osoby. Taka nazwa osobowa mogła też być utworzona od nazw zwierząt, roślin, ptaków a także od innych apelatywów. O jej charakterze często decydował czynnik narodowościowy na co wskazuje występowanie na omawianym terenie nazw utworzonych od imion chrześcijańskich w brzmieniu wschodniosłowiańskim, np. *Charyton, Chilimon, Daniil, Fiedor, Grygor, Prokop, Tichon* w ich rozmaitych wariantach fonetycznych. Funkcjonowanie wszystkich powyższych antroponimów było uwarunkowane względami administracyjnymi, społecznymi potrzebami identyfikacji i nazywania; w mniejszym stopniu decydował o tym przyrost liczby ludności. Istotny natomiast wpływ miał ciągły rozwój państwa i administracji zmuszający do posiadania określonych elementów identyfikujących, tj. nazwisk. Nakazem posiadania nazwiska w obecnym jego rozumieniu pojmowanego jako dziedzicznego, wspólnego dla całej rodziny elementu służącego do identyfikacji, który dzieci zwykle biorą

geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne [w:] Acta Baltico-Slavica, t. XI, Wrocław 1977, s. 7-81.

4 M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*, Wrocław 1974 (zob. odpowiednie hasła).

5 *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. I, Wrocław 1965, s. 275.

po ojcu, a żona po mężu, ludność wiejska została objęta najpóźniej. Na wspomnianym terenie należącym w owym czasie do zaboru rosyjskiego proces przymusowego nadawania nazwisk przypada na cały wiek XIX, szczególnie okres po uwłaszczeniu chłopów w 1864 r., chociaż ostatecznie sprawę tę uregulowano dopiero ustawą z 1926 roku⁶.

Z omawianym procesem nazwiskotwórczym wiązać należy istnienie od połowy XIX w. dubletów nazwiskowych, tzn. nazwisk podwójnych. Były to określenia złożone z dwóch członów: nazwiska urzędowego nadanego oficjalnie i dawnej nazwy ludowej używanej w kontaktach nieoficjalnych.

Przytoczone niżej przykłady nazwisk podwójnych pochodzą z *Metryki urodzeń, zgonów i ślubów mieszkańców parafii prawosławnej w Orli z roku 1880 oraz z lat 1888-1890*⁷. W wymienionych metrykach odnotowano kilkanaście dubletów. Dotychczasowe nazwy osobowe figurują tam przeważnie przed nazwiskiem nadanym i umieszczone są w nawiasach.

Oto kilka przykładów spośród 30 zapisów poświadczonych w *Metryce* z roku 1880:

Krestjanin derewni Koszelej *Fieodosij Ioakimowicz (Chursa) Lemiesz*; Uwolennyj w zapas armii unter-oficer *Maksim Diomidow (Zyrczuk) Bobr* iz derewni Mitłaszy i zakonnaja żena jego Jewdokia Stepanowna; Krestjanin derewni Topory *Grigoryj Siemionow (Gorbaczuk) Borona*; Krestjanin derewni Rudołty *Ilja (Grygoruk) Batura*.

W drugim dokumencie odnotowano 117 występujących tam nazwisk podwójnych. Oto pełen ich wykaz sporządzony w układzie alfabetycznym (na pierwszym miejscu podaje się nazwę osobową używaną dawniej):

Andrejuk-Ruta (wieś Reduty), *Androsiuk-Rogoza* (wieś Krywiatycze), *Benedyckiuk-Stok* (wieś Topczykały), *Bobik-More*, *Bobik-Moroz*, *Bobik-Mors* (wieś Krywiatycze), *Bobr-Zyrczuk* (wieś Mikłasze), *Charytoniuk-Łuksza*, *Charytoniuk-Łuszcz*, *Chilimoniuk-Chmiel*, *Chilimoniuk-Kaczan*, *Chilimoniuk-Koła*, *Chilimoniuk-Kością*, *Chilimoniuk-Szostak*, *Chwiedorczyk-Kisiel*, *Daniluk-Gaworko*, *Daniluk-Siewka*, *Daniluk-Zubacki*, *Daniluk—Żurawel* (wieś Koszele), *Dieduch-Druźba* (wieś Krywiatycze), *Dieduch-Dub*, *Dieduch-Gałka*, *Dieduch-Glinka*, *Dieduch-Grajko*, *Dieduch-Murawka* (wieś Paszkowszczyzna), *Diedula-Giedula*, *Dmitruk-Sokół*, *Dmitruk-Szerenos*, *Dmitruk-Szerszeń*, *Fiedor*

6 S. Grzybowski, *Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim*, [w:] *Onomastica*, Roczn. III, Wrocław 1957, s. 485-514.

7 Obie znajdują się w Orli; metryka z 1880 roku znajduje się w parafii prawosławnej, zaś z lat 1888-1890 w Urzędzie Stanu Cywilnego.

czuk-Burak, Fiedorczyk-Czyż, Fiedorczyk-Kisiel (wieś Koszele), *Gawryluk-Borowik* (wieś Topczykały), *Gierasimiuk-Bieroza, Gierasimiuk-Zwieszda* (wieś Mikłasze), *Gorbaczuk-Borona* (wieś Toporki), *Gredelik-Borowik, Gredelik-Sojka* (wieś Paszkowszczyzna), *Gryciuk-Baran* (wieś Toporki), *Gryciuk-Dożynko* (wieś Koszele), *Gryciuk-Socha* (wieś Toporki), *Grygoruk-Batura, Grygoruk-Cep* (wieś Reduty), *Grygoruk-Czyż, Grygoruk-Pczela* (wieś Koszele), *Grygoruk-Suchar, Ignaciuk-Troc* (wieś Reduty), *Jarmoszyk-Sosna, Karpiuk-Kukołka* (wieś Szernie), *Kirylik-Jodła* (wieś Mikłasze), *Klimiuk-Krak, Klimiuk-Post* (wieś Topczykały), *Kondraciuk-Czaban, Kondraciuk-Gonta, Kowalczyk-Żużel* (wieś Mikłasze), *Krawczyk-Wiewiórko* (wieś Toporki), *Kulik-Czajka, Laszyk-Kolada, Laszyk-Mucha, Laszyk-Snop* (wieś Paszkowszczyzna), *Leń-Osa, Leoniuk-Tabaczyk* (wieś Koszele), *Makaruk-Kos* (wieś Szernie), *Maksymiuk-Szpak* (wieś Mikłasze), *Marczyk-Pasiecznik* (wieś Koszele), *Marczyk-Szyrenos* (wieś Reduty), *Martyniuk-Szyrenos, Michalczyk-Swat, Michalczyk-Zajczyk, Miśkiewicz-Szmyga* (wieś Mikłasze), *Niczyporuk-Rydz* (wieś Szernie), *Nikołajuk-Glinka, Nikołajuk-Stasiuk* (wieś Paszkowszczyzna), *Nikołajuk-Szyrenos* (wieś Reduty), *Onufryjuk-Gołownia, Osipiuk-Goworko* (wieś Koszele), *Panasiuk-Rola* (wieś Toporki), *Panasiuk-Siewka* (wieś Reduty), *Pawluczuk-Cetra, Pawluczuk-Cetrow, Pawluczuk-Mruk, Pawluczuk-Rola, Pawluczuk-Sulima* (wieś Toporki), *Pietroczyk-Odiniec* (wieś Szernie), *Prokopiuk-Siewka* (wieś Reduty), *Romaniuk-Gonta, Romaniuk-Konopka* (wieś Mikłasze), *Sacharczyk-Szczygiel* (wieś Topczykały), *Sawczyk-Kuna* (wieś Koszele), *Stepaniuk-Bonk* (wieś Paszkowszczyzna), *Suchar-Pranta* (wieś Reduty), *Sulima-Dolina, Sulima-Moroz* (wieś Krywiatycze), *Sulima-Stupa* (wieś Topczykały), *Szereszewicz-Łopuch* (wieś Koszele), *Szymaniuk-Borozna* (wieś Toporki), *Szynkaruk-Stec* (wieś Szernie), *Taranta-Ruczaj* (wieś Paszkowszczyzna), *Tichoniuk-Pyż* (wieś Koszele), *Timoszyk-Szerszeń* (wieś Szernie), *Tomczyk-Bieroza* (wieś Toporki), *Tomczyk-Szerszeń* (wieś Szernie), *Tymoszyk-Szyszko, Wołosowicz-Łada* (wieś Koszele), *Zieliński-Mindo* (miasto Orla).

Spośród przytoczonych wyżej antropimów używanych od dawna da się zauważyć przewagę nazwisk o charakterze patronimicznym (np. *Andrejuk, Chylimoniuk, Daniluk, Gredelik, Kondraciuk, Krawczyk, Miśkiewicz, Panasiuk, Szynkaruk*), zaś wśród nazwisk urzędowo nadanych dominują formy odapelatywne (por. *Bieroza, Borona, Chmiel, Kisiel, Kukołka, Pczela, Szpak, Zajczyk*). Dodawanie drugiego członu do już istniejącej nazwy osobowej mogło być spowodowane głównie potrzebą lepszej identyfikacji poszczególnych osób, przez co dana nazwa otrzymywała kilka wariantów (por. *Dieduch* — 6 wariantów: *Družba, Dub, Gałka, Glinka, Grajko, Murawka; Chylimoniuk* — 5

wariantów: *Gaworko, Goworko, Siewka, Zubacki, Żurawel; Daniluk* — 5 wariantów: *Chmiel, Kaczan, Kopa, Kościa, Szostak; Grygoruk* — 5 wariantów: *Batura, Cep, Czyż, Pczela, Suchar; Pawluczuk* — 5 wariantów: *Cetra, Cetrow, Mruk, Rola, Sulima*).

Obecnie większość z wymienionych tu nazwisk podwójnych nie jest znana — jeden z jej członów przestał być używany. Wynikało to z nietypowości tego typu nazwisk wśród ludności chłopskiej. Nazwiska podwójne, jak utrzymuje B. Unbegaun⁸, były często spotykane wśród wyższych warstw społeczeństwa. Nadawano je szlachcie, magnaterii lub też wysokiemu duchowieństwu. Drugie nazwisko nadawano również wielkim rodom jako element różnicujący. Są one charakterystyczne w antroponimii polskiej.

W zebranych materiale spotkać się można z równoczesnym występowaniem dwóch typów, tj. podwójnego i pojedynczego wśród członków tej samej rodziny, np. *Sulima-Dolina Anisja* — nazwisko matki, ale *Sulima Teodor* — nazwisko syna (wieś Krywiatycze), *Dieduch-Grajko Bazyli* — ojciec, *Grajko Aleksander* — syn (wieś Paszkowszczyzna), *Churs-Kalina Anna* — matka, *Kalina Aleksander* — syn (wieś Koszele), *Dieduch-Murawka Sergiusz* — ojciec, *Murawka Nina* córka (wieś Paszkowszczyzna), *Laszuk-Mucha Maria* — żona, *Mucha Cyryl* — mąż (wieś Paszkowszczyzna), *Nikołajuk-Stasiuk Leoncjusz* — mąż, *Stasiuk Maria* — żona (wieś Paszkowszczyzna), *Gredelik-Sojka Anna* — matka, *Sojko-Gredelik Wiktor* — syn, *Sojko Jakub* — ojciec (wieś Paszkowszczyzna). Zdarzały się też wypadki, że dawne nazwisko o strukturze dwuczłonowej w zależności od sfery użycia występowało z jednym lub drugim członem. Tak na przykład nazwisko podwójne *Ignaciuk-Troc* odnotowane we wsi Reduty ma obecnie swą postać urzędową *Troc*, jednak w kontaktach nieoficjalnych używana jest forma gwarowa *Hnatiuk*. Można się też spotkać z przypadkiem zaniku obu członów nazwiska podwójnego i zastąpienia go nowym, inaczej uformowanym nazwiskiem. Na przykład nazwisko podwójne *Dmitruk-Sokół*, odnotowane w Koszelach, zastąpiono nazwiskiem nowym: *Sokolowski*.

Do chwili obecnej na badanym terenie utrzymało się 13 nazwisk podwójnych, z czego 10 antroponimów posiada postać zgodną z zapisami dawniejszych metryk, a 3 nazwiska występują z jednym członem wymienionym (nowym). Odnotowane dawniej w Szerniach nazwisko *Karpiuk-Kukołka* ma obecnie postać *Karpiuk-Skolimowski* i występuje w Topczykałach. Występujące dawniej w Toporkach nazwisko *Krawczuk-Wiewiórko* występuje obok nowo uformowanego

8 B. О. Унбегаун, *Русские фамилии*. Перевод с с английского. Общая редакция Б.А. Успенского, Москва 1989, с. 305-311.

nazwiiska podwójnego *Krawczuk-Socha*, które odnotowane zostało w Szerniach. Używane dawniej w Mikłaszach nazwisko podwójne *Zyrczuk-Bohr* zastąpiono nowym antroponimem *Zyrczuk-Żar*.

Oto pełen wykaz nazwisk podwójnych zachowanych na omawianym terenie zgodnych z zapisami *Metryki urodzeń, ślubów i zgonów mieszkańców parafii prawosławnej w Orli z lat 1888-1890*.

Churs-Kalina (wieś Koszele), *Dieduch-Grajko*, *Dieduch-Murawka* (wieś Paszkowszczyzna), *Krawczuk-Wiewiórko*, *Laszuk-Mucha* (wieś Paszkowszczyzna), *Rydz-Niczyporuk* (wieś Szernie), *Sojka-Gredelik* (wieś Paszkowszczyzna), *Sosna-Jarmoszuk* (wieś Szernie), *Sulima-Dolina* (wieś Krywiatyce), *Szymaniuk-Borozna* (wieś Toporki).

Przyczyny powstawania nazwisk podwójnych, a następnie utraty jednego z członów, należałoby przeanalizować na szerszym materiale źródłowym. Wymaga to jednak dalszych poszukiwań archiwalnych i analizy metryk oraz innych dokumentów.

Пётр Цэтра

О ДВОЙНЫХ ФАМИЛИЯХ КРЕСТЬЯН ИЗ ОКРЕСТНОСТЕЙ ОРЛИ НА БЕЛОСТОЧЧИНЕ

Резюме

В статье рассматривается процесс возникновения некоторых двойных фамилий, выступающих среди крестьян, проживающих на территории нынешней гмины Орля в белостокском воеводстве. Проанализировано 117 фамилий, находящихся в метрических книгах рождений, бракосочетаний и кончин за 1880 г., а также за гг. 1885-1890. Документы эти принадлежали православному приходу в Орли, а сейчас хранятся в отделе записей актов гражданского состояния гмины Орля. Сравнивая вышеуказанные материалы, во втором документе можно заметить значительное увеличение фамилий с двумя элементами. В то же время у многих одноэлементных фамилий появился добавочный компонент аппелятивного характера. Как правило появлялся он у фамилий патронимического происхождения напр.: Andrejuk-Ruta, Bobik-More, Charytoniuk-Łuszcz, Dieduch-Družba, Gierasimiuk-Zwieszda, Gorbaczuk-Borona, Krawczuk-Socha, Szykaruk-Stec, Wołosowicz-Pczęła. Функция этого компонента была чаще всего дифференцированной, т.е. помогала отличить людей с такими же самыми фамилиями, (хотя первично добавочный компонент мог иметь оценочный характер). В приведенном материале можно заметить несколько фамилий с 5 или 6 вариантами, например более ранняя фамилия Dieduch имеет 6 вариантов: Družba, Dub, Gałka, Glinka, Grajko, Murawka) фамилии Chilimoniuk, Daniluk, Grygoruk, Pawluczuk выступают в 5 вариантах.

Двойные фамилии, находящиеся в вышеуказанных документах не пользовались большой популярностью и вновь стали одноэлементными антропонимами, теряя один из существующих компонентов. В настоящее время свою двухэлементную структуру сохранили только 14 из вышеуказанных антропонимов.